

Avrupa İslam Üniversitesi
İSLAM ARAŞTIRMALARI
Journal of Islamic Research
البحوث الإسلامية
Yıl 3 Sayı 1 Mayıs 2010

Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk – İslâm Aile Yapısının Şekillendirdiği Geleneksel Türk Evleri ve Mutfağı

Dr. Yasemin SÖZER SARAC
Avrupa İslam Üniversitesi

Özet

Araştırmamızda değerlendirdiğimiz; toplumsal yapı içinde geleneksel Türk Evi ve Mutfağı, bir dönemin kültürü, teknolojisi ve İslâmî yaşam biçimi açısından bizlere ve gelecek nesillere ışık tutmaktadır. Bu nedenle; Orta Asya göçer kültüründen Anadolu'ya uzanan çadır, ev ve mutfak mekanı içindeki yaşam biçimi, dönemin kültürü ile incelenmiş, mutfak biriminin “Geleneksel Türk Evi” içindeki yeri, özellikleri, Anadolu'daki çeşitli yörelerden alınan ev örnekleri ile araştırılmış, Anadolu'daki biçim ve farklılıklarıyla ortaya konmuştur.

Türklerde ev yaşamı, gelenek, sosyal yaşantının, yörelere göre mutfığa yansımaları, togana, tandır evi, murtlak, mutbak, ocaklık, v.s. adları altında araştırılmıştır. Böylece mekân düzenlenmesi ile fonksiyonelliği arasındaki ilişki ortaya çıkarılmıştır. Bu anlamda; mekân örgütlenmesi ile işlevler arasındaki doğru ilişkiyi anlamak Türk konut yapısının ana niteliğini kavramak demektir.

Bugün, Eski Türk Evi ve Mutfağındaki işlevsel tasarım yetkinliğinin, modern mimarlık anlayışını etkilemesi, konut mimarlığı açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü bu evlerdeki mutfak ve mutfığa bağlı elde edilen sonuçlar ilginçtir ve bu anlamda günümüz mutfağına da çıkış kaynağı olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya Çadır Geleneği, Geleneksel Türk Evi, Türk-İslâm Aile Yaşantısı, Eski Türk Mutfağı, Anadolu Evleri.

Summary

In this research, we evaluate that the Traditional Turkish House and Kitchen within social structures which are illuminates to us and future generations about the culture of the one period, technology and İslamic way of life style.

Therefore, nomadic culture of Central Asia to Anatolia from the tent, extending, home and kitchen space within the lifestyle, the culture of the period examined with kitchen unit, a traditional "Turkish House" in the space, features, various regions in Anatolia are drawn from household samples were investigated by Anatolia 'have revealed the following form and diversity.

Home life in Turkey, traditions, social life of the region according to the reflection in the kitchen, togana tandır evi, murtlak, mutbak, ocaklık, etc. under the names were investigated. Thus, the relationship between the functionality and space arrangement was revealed. In this sense, organization and function venues to understand the relationship between

Today, the old Turkish house and kitchen of the functional design capabilities, to influence the understanding of modern architecture, residential architecture is a very great importance. Because in this house connected to the kitchen and the kitchen and the results are interesting in this regard has been the source of today's kitchen also output.

Keywords: Traditional tent of Middle Asia, Traditional Turkish House, Türkish-İslamic Family Life, The Old Turkish Kitchen, The Houses of Anatolia.

Giriş

Atalarımızın da söylediği gibi “Allah insanı evsiz, yurtsuz veya evsiz barksız bırakmasın.” deyimi; insanın içinde barındığı, iş yaptığı, dinlendiği kısacası çok fonksiyonlu bir mekânın ne denli önemli olduğunu belirtmektedir. Türkler’in Orta Asya çadır yerleşiminden başlayarak, Anadolu’daki yerleşik düzenlerine geldiğinde “Geleneksel Türk Evleri”ni oluşturan faktörler arasında tarih, çevre ve kültür faktörü kadar İslam dinine uygun yaşam biçimi de son derece etkili bir rol oynamıştır.

1. GELENEKSEL TÜRK EVİ’NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Tarihe baktığımızda ise; Kültegin’ in taşlarla yapıp süslenen mezar odası ile tapınağına, Göktürk Yazıtları’nda bark dendiğini biliyoruz. Selçuklu çağında ise bu deyiş artık “ev bark” şeklinde, birleşmiş olarak görülmeye baş-

lamıştı. Topkapı Sarayı'ndaki Oğuz Destanı parçasında ise bu deyiş, "Evin barkın oda vuran Oğuz", yani "Evini barkını ateşe vuran, veren Oğuz" şeklinde devam etmişti. Bugünkü Kuzey Altaylar'daki Türk kavimlerinde de bu düşünce düzeni devam etmekte ve ev sözü ile mal mülk anlayışı hâlâ birbirine karıştırılarak düşünülmektedir. Dede Korkut da, "Dünlüğü altun ban evüm" deyişi ile artık, yarı çadır ve yarı da evi anlatır olmuştur.

Eski Türkler'de "Yurt" sözü, yalnızca ev ve çadır anlamına gelirdi. Başka anlayışla ise yurt sözü genişlemiş, hayvanlarımızı otlattığımız otlakları içine almış ve bazen de, kendi devletimizin veya imparatorluğumuzun sınırlarına kadar uzanmıştır.¹

Bu görüşler doğrultusunda; konar ve göçer yaşayış içinde bulunanların daima tetikte hazır bir durumda bulunmalarını olası kılan unsur, kuşkusuz barınaklarıydı; Keregû, Kerekü (gerekli olan, barınak) Yurt veya Tatar deyişiyle Kibitka denilen ve bir ahşap konstrüksiyon olan karkasının üzeri, kalın keçe örtülerle kaplanan bu çadırlar en eski çağlardan beri Türk'ün kutsal barınağıydı.

Süryani Mihael "Dünya Türkler'i taşımaya kafi gelmiyordu. Onlar birbirlerini batıya doğru püskürttüler önlerinde köpek gibi bir hayvan yürüyordu, fakat ona yetişemiyorlardı. O hareket edince "Göç!" diye bağırıyor, Türkler onu takip ederek durduğu yerde çadırlarını kuruyorlardı." demektedir. Halen Beyşehir civarındaki Türkmenler arasında "Aslımız kurttur, yaygımız yurttur." deyişinin kullanıldığı bilinmektedir.²

Kısacası atalarımızın dilinde ev demek çadır demektir. Ev kelimesinin tarih boyunca Türk topluluklarında aldığı biçimler: eb, ev, öy, üy gibi kalıplar üzerinde devam eder. Bugün, Kazakistan ve Kırgızistan'da kara keçe ile örtülü yurda kara-üy, beyaz keçe ile örtülü yurda ise ak-üy denmektedir.³

Anadolu yerleşme tarihi içinde ise denilebilir ki; göçer kültürü, kır yerleşme düzenini etkilemiş ve göçerlikten yerleşik düzene geçiş birçok dağınık ya da toplu yerleşme birimlerine zemin hazırlamıştır.

Günümüzde de, yaylalara, yazlık evlere, dağ evlerine taşınma gibi mevsimsel ya da hayvancılık, tarım uğraşlarının sonucu bir düzen değişikliğinin yapıldığını gözlemlememiz bu kültürün izleri şeklinde yorumlanabilir.

B. Ögel, Yayla tutkusunu "**Mantık ile açıklanamayacak derin bir istek ve içgüdü.**" olarak tanımlar. F. Braudel de, "Yayla teriminin Türk dilinde ve ruhunda ifade ettiği anlam, içinde temiz hava, tazelik, serinlik, soğuk sular, akarsular, bol otlu otlak kavramları ile, 'cennet' e çok benzeyen imgeler taşınması bu tutkuyu ve yaylanın çekiciliğini açıklar görünümündedir." cümlesinden bir Türk atasözü olarak bahseder.⁴ Diğer yandan bugün, Anadolu göçer topluluklarında görülen en yaygın çadır tipi "kara çadır"dır. Bundan başka alaçık (alayçık), topak ev, ak ev (keçe ev), derim evi, turluk gibi deği-

şik adlarla bilinen çadır tipleri de bulunmaktadır. Kara çadırın dışındaki çadır tipleri, Orta Asya Türk topluluklarının “yurt” adını verdikleri çadırların bir devamıdır. Göçebe çadırların en gelişmiş olarak kabul edilen, çadırdan çok “çadır-ev” olarak tanımlanan yurtların, Anadolu’daki bu tür çadırların orijini olduğu bilinmektedir.

Türkler’in yüzyıllar boyu kullandıkları çadır tipinin yuvarlak plânlı ve koniğimsi çatısı vardır. Bu orijinal yapının insanlığın kültür ve mimari tarihinde özel bir yerde bulunduğu gün geçtikçe daha büyük bir açıklık kazanmaktadır. Son çeyrek yüzyılda bazı sanat tarihçilerinin, kümbet gibi çeşitli mimari yapıların çıkış noktalarını bu çadır formlarında aradıkları bilinir .

Konut mimarisinin ilk evresi olan çadırdaki, insanın en önemli ihtiyaçlarının başında gelen beslenmenin barınma, uyuma gibi diğer fonksiyonların da aynı birim içinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Çadırın ortasında ateş yakılan yer vardır ki burası evin hem ortası, hem de kutsal yeridir. Ocağın iki kenarına geceleri döşekler yerleştirilir, sabah olunca bunlar tekrar toplanır, yüklük şeklinde kaldırılır.

Yurtların zeminleri keçe veya halıyla örtülür, sadece orta kısım, ocak için açık bırakılır. Bu örtüsüz bırakılan kısma ya demirden üçlü ayak (sacayak) veya taşların üst üste konmasıyla meydana getirilen ayaklar üzerine büyük bir kazan yerleştirilir. Ve Türk’ün geleneksel konukseverliğinin bir göstergesi olarak, çadır sahibi ister varlıklı, ister fakir olsun, bir göçebe yurdunun en önemli eşyası kuşkusuz bir demir kazandır. Bu kazan içinde at, deve ve koyun eti v.s. yemekler pişirilir.

Mutfak eşyaları arasında, kazan ve üç yak (üç yak veya üç cak) dan başka ahşap kap, kova ve tekne, yemek yemede kullanılan taşlar, bunlardan başka süttan yapılacak çeşitli ürünler için deriden yapılmış kap-kacak hemen hepsi yan çadırdaki durur.⁵ Bu durum; konut mimarlığı geliştikçe mutfağın ayrı bir mekan olarak tasarlanacağına belki de ilk işaretleridir şeklinde açıklanabilir.

Türkler’in Anadolu’ya gelmesinden çok daha önce ve sonrasında, göçebelelerin, yerleşik kültürle sürekli ilişki içinde oluşu, komşu kültürlerin etkileri, iklim ve çevre koşulları gibi nedenlerle, konutta başlayan tasarım farklılaşmasının ve malzeme kullanımındaki çeşitliliğin ilk örnekleri çadırdaki yaşamıştır.

Çadırdaki tek mekan anlayışının, geleneksel köy mimarisinde evin en önemli bölümünün oturulan, yemek yenilen, yatılan hatta ocağın da içeride yer aldığı bir kullanım şeklinin ve alışkanlığının kaynağı olduğu düşünülebilir⁶ .

Eski Türkler, yaz ayları için zorunlu olan yaylak hayatı dışında, kışın barınmak üzere evler inşa ediyorlardı. Fakat Tonyukuk’un sözlerinden de anlaşıldığı gibi; Bozkırlı Türkler umumiyetle surla kapalı şehirlerden hoşlanmamışlardır. Çünkü, bu durum kendilerine en tabii gelen yaşayış tarzına aykırı idi.

Bilge Kağan'ın memlekette, "Çinliler gibi şehirler kurma" teklifini, Türkler'in artık "göçebelikten şehirlileşmeye doğru ileri bir adım ifade eden belirtir" şeklinde yorumlama yerinde değildir. Kendi kültürleri ile mağrur oldukları ve o kültürü yaşatmanın gerekliliği bilinci içinde buldukları bütün belgeleri ile bilinen Göktürkler' in bugünkü Batı medeniyetlerinin etkisi sonucu üstün saydığımız bir yabancı kültüre (köylü) geçmek gibi bir niyetleri yoktu.⁷

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Eski Türkler'in sahip oldukları kendilerine özgü bakış açısı hiç ödün vermeksizin, bugünkü yerleşik düzenin sağlam kaynaklarını oluşturmuştur denilebilir.

Bugünkü yerleşik düzene gelindiğinde; Anadolu Türk kültürü, Eski Asya mimarlık geleneklerini tarihsel, coğrafi ve toplumsal bileşenlerle bir araya getirerek, Geleneksel Anadolu Türk Evi dediğimiz mekân biçimlenmelerini yaratmıştır. Geleneksel Anadolu Türk Evleri'nin dış görüntülerinde veya farklı gereksinimleri ifade eden iç mekanlarında sözünü ettiğimiz bileşenlerin değişmelerine bağlı olarak farklılıklar görülmektedir. Aslında bu farklılıklar genel anlamda bir ayrılık değillerse de yapıların tasarımı ve şekillenmelerine de etkileri büyük olmuştur.⁸

Görülmektedir ki; Anadolu'da, yöresel koşullar nedeniyle farklı malzemeler, farklı plân şemaları gelişmiştir. Örneğin Güneydoğu Anadolu'da taş, kerpiç, Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde kübik taş mimarı, Türkler' in Anadolu'da geliştirdikleri konut kültürünün özgün örnekleri; Batı'da, İç Ege'de zemin katı taş, üst katları ahşap taşıyıcılı ve kerpiç dolgulu, Doğu Karadeniz'de ise ahşap strüktürlü ev mimarilerini oluşturmuştur. Anadolu'da çağlar boyunca çok farklı kültürlerin yaşaması ve iklimsel nedenler bu sonucu doğurmuştur denebilir.⁹

Bu duruma bağlı olarak Anadolu genelinde geleneksel Türk Ev Mimarisi'nin homojen bir karakter taşımadığı sonucu da, kendiliğinden çıkmaktadır. Aslında Anadolu'nun tarih ve kültür dokusu ile bölgesel yapı gelenekleri ve üstelik bir de farklı iklim mozaiği düşünülecek olunursa bu durumun çok doğal olduğu anlaşılacaktır.

Geleneksel Anadolu Türk Evleri'nin bölgelerarası farklılığını ortaya koyan bir başka neden daha vardır. O da farklı bölge insanların kendileri ile ilgili gelenek ve görenekleridir. Başka bir deyişle kültürel antropoloji ve halk bilim imgelerinin bölgeler arası farklılığını ortaya koyduğu değişik yaşam biçimi anlayışlarıdır.

Farklı bölgelerde farklı biçimleme anlayışları ile inşa edilmiş olan geleneksel Anadolu Türk Evleri'nde, Türk-İslâm aile yapısından kaynaklanan ortak formlar veya benzer mekânlar gelişmiştir. İnşa kapalı aile yapısının sonucu olarak evin, içe dönük avlu etrafında biçimlenen şekli çok az farklarla bütün

bölgelerde ortak genel şemadır.¹⁰ Geleneksel Türk Evi, küçük ya da büyük, mutlaka bir bahçesi olan, kendi içine dönük bir plân tipine sahiptir.¹¹ Hep bahçeli olarak inşa edilen Geleneksel Türk Evi'nin etrafına, yüksek bir bahçe duvarı yapılırdı.¹² Osmanlı yaşantısının içe dönük, mahremiyeti olması yaşantıyı yüksek bahçe duvarlarının ardına gizlemiştir.¹³

Dıştan içe doğru “sokak, avlu, bahçe, taşlık, sofa, oda” sıralamasına göre oluşan Türk Evi, doğa ile bütünleşmiş, “insan ölçüsünde” oturtulmuş dengeli oranlara sahip, durmuş-oturmuş bir dünya görüşüne göre biçimlenmiştir.¹⁴

Bu evlerde; üst katlardaki bölmelerin dışa taşırılması ile düzgün ve daha geniş üst mekânlar elde etme düşüncesi hemen bütün Anadolu ev mimarlığında sanki ortak genel bir tutum gibi birbirine benzer görüntüler yaratmıştır.¹⁵

Bu görüntülerden sürme pencere, tepe pencere, kafes, cumba, çıkma, saçak, Geleneksel Türk Mimarisini tamamlayan aksesuarlardır. İç görünüm ise harem, selamlık, divanhane gibi büyük bölümler dışında, sofa, hayat, kiler, oda içlerinde: ocak, yüklük, gusülhane gibi gereksinmelerle bütünleştirilmiştir. Bütün bu bölümlerin her biri, Türk yaşantısının vazgeçilmez parçalarıdır. Türk temizliği, tertibi, çiçek sevgisi, karşılıklı saygı, bu evlerin gizliliğinde saklıdır.

Türk Evleri tip olarak genellikle yapıldığı yörenin iklimine uygun inşa edildiği hâlde, özellikle genel hatlar daima içe dönük Türk yaşantısını gösteren özellikler taşır. Bina sahibinin parasal durumu, sosyal yaşantısı, özel zevki ve yüzyıl çeşitlenmesine göre süslü veya daha sade biçimler sunar.

Evlerin inşa şekli: İç ve dışta bazı etkenlerin tesirinde olarak değişiklik gösterir.

- a. Yörenin iklimi,
- b. Örf ve âdet (Türk-İslam yaşam biçimi),
- c. Bina sahibinin ekonomik durumu,
- d. Yaşanılan yüzyılın etkisi.

Eski Türk Evleri'nin yaşantısı dışa kapalıdır. Bütün Anadolu evlerinin giriş katlarında pencere yoktur. İkinci katlar ise çok pencereli, çıkmalı, cumbalı, yaşantısı olan katlardır.¹⁶ Çıkmalar çoğu zaman sokağı ve birbirinin görüş alanını kapatmamak için kademelendirilmiştir.¹⁷

Bazı durumlarda ise Türk Evi'nde sofa avluya doğru taşınmış bir çıkmaya sahip olabilir: “Eli böğründe” denilen ahşap konsollarla taşıtılan bu çıkmalar, sedirle çevrili oturma yerleri olan küçük köşklerdir.¹⁸

Dış kapıdan genellikle avluya girilir. Bu katta oturulmaz fakat günlük işler burada görülür. Ortada sofa ve yine, genellikle simetrik odalar dikkati çeker.

Odalarda şömine yerine geçen ocaklar, içlerinde yatakların muhafaza edildiği yüklükler, lamba, vazo veya süs eşyası koymaya yarayan duvar içine yapılmış raflar¹⁹ yer alırken, Esra Bölükbaşı; konargöçerlerin yerleşik kültüründeki odalarından şöyle söz etmektedir: “Odalardaki ocakların üstünde küçük ahşap nişler bulunuyor. Çeşitli eşyayı koymak için tasarlanan nişlere, genellikle ocağın her iki yanında yer alan sedirlerden ulaşılabildiği için ‘tembel gözü’ deniyor.”²⁰

Sedirli oturma düzeni ve yatak odalarında banyo vazifesi gören gusülhaneler... Bu özellikleri olan aksesuarların hepsi kullanılmak için yapılmıştır. Gereklidirler. Türk Evleri, Türk-İslam yaşantısına uygun olarak harem ve selamlık şeklinde iki kısımdan oluşur. Harem kadının ve çocuklarının yeridir. Selamlık ise evin erkeğine aittir. Bu iki kısım arasında, haremden selamlığa yiyecek gönderilmek için yapılmış döner dolap vardır. Bu dolap sayesinde evin kadını ikramını yapabilir.²¹

1.2.Türk Mutfağının Tarihi Gelişimi

Hoşgörü, tevazu ve misafirperverliğini sahip olduğu diğer meziyetlerin çok önünde tutan atalarımızın, gönülleri kadar kapılarının ve sofralarının da açık olduğunu yazılı kaynaklardan öğreniyoruz.

Selçuklu veziri Nizamülmülk şöyle diyor: “Sultanımız cihan ailesinin babasıdır ve devrin hükümdarları ona boyun eğmişlerdir. Bu yüzden Sultan’ın babalık şefkati, cömertliği ve sofrasının genişliği de o nispette büyük olmalıdır.” Melikşah’ın Türkistan seferinde Çiğil ve Yağme Boyu Türkleri “Biz onun sofrasında bir lokma ekme yemedik.” diyerek şikayette bulunmuşlar, bunun üzerine Vezir Nizamülmülk, Sultan’a babalık görevini ihmal etmemesi konusunu hatırlatmıştır.

Kastamoni Beyi İsfendiyaroğlu Süleyman Paşa her gün ikindi namazından sonra kabul resmi yapar, bu nedenle yemekler getirilir, kapılar açılır, şehirli köylü, yabancı, misafir herkes karnını doyururdu. Âşık Paşazâde’ye göre “İkindi vaktinde növbet ururlar kim halk gelip yemek yiyeler. İmdi bu Âl-i Osman’ın dahi kanunları bunun üzerinedir. Osman Gazi’nin hasleti her ayda bir kere taam pişürüp yemek yedirmek ve giysiler giydirmek idi.”²²

Yüzyıllar boyunca büyük bir coğrafi alana yayılmış olan Türk topluluklarının, zengin kültürel yaşayışlarının ürünü olan Türk Mutfak Kültürü geçmiş yüzyıllardan itibaren, gerek yabancı seyyah ve yazarların yazıları gerekse fetihler ve savaşlar yoluyla tanıtılmaya başlanmış ve gastronomlar tarafından dünyanın en zengin üç mutfağından biri olarak kabul edilmiştir.

İsmet Zeki Eyüboğlu: “Uygarlığın iki büyük belirtisi, iki önemli kaynağı vardır: Ocak ile mutfak. Mutfakla ilgili gereçleri, araçları gelişmiş, ilerlemiş bir toplum belli başarı aşamalarından geçmiş demektir. Ulusların kimlikleri mutfaklarını incelemekle anlaşılır biraz da... Uygarlık ilerledikçe bir mutfak

bilgisi, bir yemek yapma geleneği doğdu, gelişti. Bu nedenle uygarlığın yolu biraz da mutfaktan geçer.”²³ demektedir.

Orhun Yazıtları (732-735), Kutadgu Bilig, İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Divân-ü Lügât-it Türk, Babur-nâme, Dede Korkut Hikâyeleri Eski Türkler’de yeme içme çevresinde oluşmuş kültürel birikimi en iyi şekilde veren eserlerdir. Tarihî belge niteliğindeki bu kaynakların incelenmesi ve bilim adamlarının yaptığı çalışmalar Türk Mutfağı’nın tarihî geçmişine ışık tutmuş ve pek çok kültürü etkilediğini ortaya çıkarmıştır.²⁴

Hun ve Göktürk dönemine tarihlenen yerleşim merkezlerindeki mutfaklar hakkında bilgimiz yoktur. Şüphesiz bu dönem evlerinin en önemli mekânlarından birisi de mutfak olmalıdır.²⁵ Uygur kaynaklarında, Türkler tarafından mutfak için kullanılan en eski ve en köklü deyiş, “aşlık” sözü idi. Bu deyiş Selçuk çağında da devam etmiş, Anadolu köylerine gelince, oralarda da “aşdamı, aştamı, aşevi, aşkana, tandırbaşı, tokenak” gibi Eski Türkçe sözcükler görülür ve Orta Asya’nın birçok yerlerinde de, mutfağa aşkana, yani “aşhane” denir.²⁶ Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Anadolu’da gelişen kültür ve medeniyet izleri, düzenli bir mutfak hayatını beraber getirmiştir.

Bu nedenle; Anadolu’da Türk mutfak mimarisi üzerinde durmadan önce, daha önceki uygarlıklara ait konutların mutfaklarını ele almak gerekir. Anadolu’da ilk konutların Neolitik Çağ’da yapıldığını biliyoruz, Bu dönemin en önemli yerleşik yerlerinden birisi Konya yakınlarındaki Çatalhöyük’tür. Birbirlerine bitişik olarak yapılmış Çatalhöyük yerleşmesinde her ev, ocak, merdiven, oturma ve yatma öğelerinden oluşan kendi içinde yeterli bir veya iki mekânlı yaşama birimidir. Kalkolitik Çağ’a ait bir yerleşme yeri olan Hacılar II. Tabaka konutları bir ön oda (geçit) ile bir ana odadan meydana gelmektedir. Ön odada bulunan ocak nedeniyle burasının ışık ve pişirme için kullanılan mekân olduğu düşünülmektedir. Kalkolitik ve ilk Tunç Çağ’ı konutu olan megaron yapısının ortasında da ocak bulunmaktadır. Bu megaronların en iyi örnekleri Mersin Yümüktepe 16. kat ile, Truva 2.katı ve Kültepe gibi yerleşim yerlerinde görülür.²⁷

II. Binde Anadolu’da özellikle Doğu Anadolu’da Urartu Dönemi’nde avlulu, ön odalı evler yaygınlaşmıştır. I. Binin başlarında Hilanileri (geçitli evler) Batı Anadolu’da klasik dönemde ortaya çıkan Prostatlı (ön odalı, avlulu ve geçitli) Peristisli (sütunlu, avlulu) evlerin mutfakları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Aynı hususlar Roma ve Bizans dönemindeki evler için de geçerlidir.²⁸

Geleneksel ev tasarımında, odalar arasında kullanma açısından farklılaşma hemen hemen olmadığından, başka bir deyişle, her oda, oturmak, yatmak, yemek yemek gibi işlevlerin tümüne yanıt verebildiğinden, plânın en küçük biriminin tek oda ile bitişik servis alanlarından oluştuğu kabul edilebilir.²⁹ Kısacası, gündüz içinde “ocak” olan bir oturma odası, yemek odası, gece ise

banyolu yatak odasıdır. Bir bakıma her “oda”, bir “ev”dir.³⁰ Eğer evde tek ocak varsa “başoda” adı verilen, diğerlerinden daha büyük boyutta olan oda da yer alır.³¹ Osmanlı evlerinin çoğunda görüldüğü üzere, ötekilerden biraz ayrı konumda, daha özenli ve daha bezeli olan “başoda”dır. Bu bir kabul odası ve ev erkeğinin selamlığı olarak nitelendirilebilir.³²

Anadolu’ya gelindiğinde, K. Maraş ve G. Antep geleneksel evlerinde genellikle üst kattaki sofanın bir ucunda, “murtlak” olarak adlandırılan mutfak yer almaktadır. Burada karşılıklı iki ocak vardır. Eğer yapı bir konaksa “aşkane (aşhane)” ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir; ocak, mutfak gereçleri, bakırlar, tepsiler, dizildiği sıra sıra raflar bulunur.³³ Kayseri evlerinde ise, mutfağa “togana” dendiğini öğreniyoruz. Seki altı denilen kapıdan girince togana-mutfak kapıları buraya açılır. Sofa ile aynı zemin seviyesinde olan toganadan ambar, kiler, zerzemi (Bodrumda, sofa veya harem odası altında yer alan genellikle toganadan bir merdivenle inilen ve depo amacıyla kullanılan bir mekândır.) gibi mekanlarla geçilebilmektedir. Zemin taş kaplıdır ve bulaşık kapların yıkanması için ortada bir çağ taşı bulunmaktadır. Ayrıca toganada yemeklerin pişirildiği bir ocak ve oturmak amacıyla yerden yükseltilerek yapılmış bir seki bulunmaktadır.

Açık togana (ocak başı) denilen bir mekân daha vardır ki, genellikle büyük evlerde, kapalı toganadan ayrı olarak bahçenin bir köşesinde, bahçe duvarına bitişik üstü kapalı önü açık veya üstü tamamen açık bir mekân hâlinde düzenlenmiştir. Yanında yakacakların konduğu “yakacaklık”, “otluk” denilen bir bölüm de bulunmaktadır.³⁴

Osman Kademoğlu, Orta Anadolu’da ve Doğu Anadolu’da çok yaygın olarak görülen kubbemsi tavanlı penceresiz, tavanda yer alan baca denilen bir açıklıktan ışık alan toprak evleri inceleyen yazısında, Sivas Şarkışla Yöresi orta bacalı evlerinden bahseder. Bu evlerde, giriş kapısı hayata açılır. Kapıdan giren gün ışığı aydınlanan hayatın küçük ebatlı (40x40 cm) bir penceresi de bulunabilir. Zemin topraktır. Bir yanda tandırlı bir ocak veya yalnız bir tandır (Tandır çıkartma denilen bir taş veya toprak kademe içinde yer alır.) diğer bir köşede yunak (Taştan yapılmış yıkanma yeri.) ile ocağın karşısında veya ocağın yanında toprak sedir bulunabilir. Günlük işlerin birçoğu özellikle hayatta yapılır. Yemek pişer, yenilir, yufka açılır, ekmek yapılır, oturulur, dinlenilir, yıkanılır. Günlük hayatın büyük bir zamanı burada yaşandığı için **hayat** adı verilmiştir.³⁵

Geleneksel Türk Evi’nde her odanın tüm gereksinimleri karşıladığını görmüştük. Bunun en güzel örnekleri de orta bacalı Anadolu evleridir. Zira yukarıda belirtilen çok fonksiyonlu ve mutfağın da niteliklerini taşıyan bir bölüm daha vardır ki, **evlik** denilen bu oda, orta bacalı evin ana yaşama mekânıdır. Pişirme, yeme, oturma, yatma, uyuma, ekmek yapma, yayık yapma, kilim

dokuma, zahire saklama gibi birçok yaşama eylemlerini bünyesinde toplamıştır.

Evlikte yaşantıyı şekillendiren iki önemli elemandan biri orta baca, diğeri ise mutfak araç ve gereçlerinin de yer aldığı ocaklıktır. Ocaklık büyük bir ocaktır. İçine birkaç insan girebilecek büyüklüktedir. Bacadan giren ışıqla aydınlanan ocaklıkta bir de tandır bulunur. Derinliği 1-1,5m. ve genişliği 3-4m. olabilir. Ocak açıklığı ya taş bir kemerle ya da ahşap bir kirişle açılmıştır. Kışın ocaklıkta büyük ateşler yakılır. Bu ateşte yemek pişirilir, ısınılır ve evlik aydınlanır.

Ocaklığın karşısındaki duvarda bucak denilen mutfak (tabak-çanak) rafları yer alır.³⁶ Bu raflara Türklerin eskiden beri “sergen” adını verdiklerini biliyoruz. Aslında Anadolu köylerinde de, raf anlayışına kullanılan serek, seren, serenlik, sergen, seri, serken gibi birçok deyişlere rastlamıyor değiliz. Eski Türkler raflara, körünçlük, yani “görünçlük” de derlerdi. Aslında körünç, yani “görünç” sözü, “seyredilecek bir şey anlayışına geliyordu. Her hâlde bu raflarda Türkler, herkeste bulunmayan antika şeylerini gösteriyorlardı.³⁷ Bu raflar ocak üstü ya da yanlarında yer aldığı gibi tavanla oda kapısı arasında da yapılmış olup, “Bu raflara tabak v.s konulduğu gibi mevsim meyveleri dizilerek evin içinde deodorant kokusu gibi güzel bir rayiha sağlamak için kullanılır.”³⁸ Bugün yakın anlayışlarla da olsa aynı düzenlemeleri mutfaklarımızda görmekteyiz.

Anadolu Türk Evleri'nin çok ücra bir köy evinde bile, Anadolu'da 14.yüzyıldan sonra ortaya çıkan, Türk Evi Mimari Elemanları'nı içerdiğini belirten E. Uğur Yüksel'in Bitlis köy evlerindeki incelemelerinde, oda, tandır evi, sofa ve ahır mekânlarından oluşan düzen içinde, mutfaktan kadının iş yeri olan tandırevi diye bahsedilir. Bu evlerde, tandır evine girişte hemen solda yan yana iki sandık, mutfak tezgahı gibi kullanılmaktadır. Girişe yakın olan sandığın üzerinde, çaydanlık, tencere ve çömlek durmaktadır. Tandır evi girişinin karşısındaki duvarı tam ortasında 1m. çapında küçük bir fırın, fırın önünde de küçük bir erzak sandığı durmaktadır. Tandır evinin tam ortasında tandır yer almakta, tandırın yanında girişe doğru üç tarafı taşlarla çevrili basit bir ocak bulunmaktadır. Tandır, aşağı yukarı 1m. derinlikteki bir pişmiş toprak küpün yere gömülmesi ile oluşmuştur. Tandırın içinden bina dışına bir hava kanalı açılmaktadır. Tandırdaki odun kömürü veya meşe odunu yakılmaktadır.³⁹ B. Ögel, tandır ateşinden “Tamdurmak, tamturmak, çok parlak bir şekilde yakmaktır.” diye söz eder.⁴⁰ Ateş köz hâline geldikten sonra, ekmekler tandırın üstüne yuvarlak bir sac kapatılarak pişirildiği gibi tandırın iç yüzeyine yapıştırılarak da pişirilmektedir. Tandır evinin döşemesi sıkıştırılmış topraktır. Üzerlerine hasır kilim serilmektedir. Duvarlar kaba yontu taş duvar olup 2 m. yüksekliğindedir. Tandır evinin iç duvarları çamurla sıvanmıştır.⁴¹ Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat bölgesindeki yerleşim alanlarında ise, tandır evinin karşılığı olan tandırlık, kış işliğı olarak kullanı-

lan son derece temiz ve kuytu bir bölümdür. Üst köşede bir çömlekçi hüneri ile yapılmış ocak yer alır. Ev kadını ekmeğini burada yapar, yemeğini burada hazırlar. O bakımdan çok temiz tutulur. Hatta hayvanların geçmesini önlemek için bir parmaklıkla ayrılmıştır.⁴²

Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, “Eski Türk Mutfağı, şimdi olduğu gibi, ayakta yemek pişirilecek, yalnızca dar bir oda değil idi. Burası aynı zamanda bütün gün oturulup, istirahat edilip ve sohbet edilecek bir mekândı.” Bu nedenle mutfağın bir yanına oturmak için yerler ve sedirler yapılırdı. Bazı yerlerde ise, mutfağın bu oturulacak bölümü alçak parmaklıklarla, ocak ve tandır yerinden ayrılmıştı. Bunların birkaç basamak çıkılan, seki şeklinde yapılmış alanları da yok değildi. Bu sebeple bazı Türkler’in mutfağa “kadınlar odası” demiş olmaları da boş değildi.⁴³

Görülüyor ki, mekân örgütlenmesi ile işlevler arasındaki doğru ilişkiyi anlamak, Türk konut yapısının ana niteliğini korumak demektir. Ocak, dolap, sedir, raf, yapının tüm mimarisinin ayrılmayan parçalarıdır ve D. Kuban’a göre, eski Türk odası, işlevsel tasarımı ile çağdaş mimarın bilincini rahatsız eden bir yetkinlikteydi.⁴⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihe baktığımızda, Kültegin’in mezar odasından, bugünkü Kuzey Altaylar’daki Türk kavimlerine, Dede Korkut Hikâyeleri’nden Topkapı Sarayı’nda gördüğümüz kaynaklara, Anadolu yerleşme tarihi içinde denilebilir ki; göçer kültürü, kır yerleşme düzenini etkilemiş ve göçerlikten yerleşik düzene geçiş birçok dağınık ya da toplu yerleşme birimlerine zemin hazırlamıştır.

Konut mimarisinin ilk evresi olan çadırda, insanın yaşaması için gerekli olan fonksiyonlar aynı birim içinde gerçekleştirilmiştir.

Bugünkü yerleşik düzene gelindiğinde ise; Anadolu Türk Kültürü, İslam dini ve Eski Asya mimarlık gelenekleriyle Anadolu’lu yerli mimarlık geleneklerini tarihsel, coğrafi ve toplumsal bileşenlerle bir araya getirerek, geleneksel Anadolu Türk Evi dediğimiz biçimlenmeleri yaratmıştır. İç ve dış bazı etkenlere göre değişiklik gösteren bu evlerin inşa şekillerinde; Türk mimarisini tamamlayan aksesuarların yanı sıra, Türk’ün geleneksel konukseverliğini gösteren kapı ve sofralarının her zaman açık olduğu Türk Mutfağı da önemli bir yer tutmaktadır.

Türk Mutfak Kültürü geçmiş yüzyıllardan itibaren, yabancı seyyah, yazar ve savaşlar yoluyla tanıtılırken, gastronomlar tarafından dünyanın en zengin üç mutfağından biri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki, İ. Z. Eyüboğlu’nun; “Uygarlığın yolu biraz da mutfaktan geçer.” değerlendirmesi yadsınamaz bir gerçektir.

İSLAM ARAŞTIRMALARI

Ocak ve mutfakçı uygarlığın iki büyük belirtisi, iki önemli kaynağı kabul eden tarihçi ve yazarlardan hareketle, bugün de Geleneksel Anadolu Türk Evleri'nin çoğunda kültürümüzün ve Türk- İslam yaşantısının izlerine tanık olmak olasıdır.

DİPNOTLAR

- ¹ Bahaeddin ÖGEL, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C:3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 1.
- ² Beyhan KARAMAĞARALI, "Türk Folklorunda Kurt üzerine", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C:5, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, s. 162.
- ³ Nejat DİYARBEKİRLİ, **Hun Sanatı**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s.47-48.
- ⁴ M. Muhtar KUTLU, "Anadolu Göçer Kültürü", **Millî Folklor Dergisi**, s:14, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1992, s. 18.
- ⁵ Nejat DİYARBEKİRLİ, A.g.e., s. 54-54.
- ⁶ M.Muhtar KUTLU, A.g.e., s. 19.
- ⁷ İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 311.
- ⁸ Seyfi BAŞKAN, "Geleneksel Anadolu Türk Evleri", **Türkiyemiz Dergisi**, Sayı: 50, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1986, s. 21.
- ⁹ Ülkü ALTINOLUK, "Geleneksel Türk Evi ve Yaşam", **İlgi Dergisi**, Sayı: 56, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1989, s. 3.
- ¹⁰ Seyfi BAŞKAN, A.g.e., s. 3.
- ¹¹ Ülkü ALTINOLUK, A.g.e., s. 3.
- ¹² Ülkü ALTINOLUK, "Türklerde Sosyal Yapıtlar", **İlgi Dergisi**, Sayı:54, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 23.
- ¹³ Perihan BALCI, "Eski Türk Evleri", **Türkiyemiz Dergisi**, Sayı:32, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1980, s. 31.
- ¹⁴ Ülkü ALTINOLUK, A.g.e., s. 3.
- ¹⁵ Seyfi BAŞKAN, A.g.e., s. 23.
- ¹⁶ Perihan BALCI, A.g.e., s. 31-32.
- ¹⁷ A. Esra BÖLÜKBAŞI, "Yörüköy'de Yaşam", **Art Decor Dergisi**, Sayı: 38, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1996, s. 74.
- ¹⁸ Ayda AREL, "Muğla Evleri", **Sky Life Dergisi**, Sayı: 152, Hürriyet Ofset Basımevi, İstanbul, 1995, s. 40.
- ¹⁹ Perihan BALCI, A.g.e., s. 32-33.
- ²⁰ A. Esra BÖLÜKBAŞI, A.g.e., s.76.
- ²¹ Perihan BALCI, A.g.e., s. 33.
- ²² Erol GÜNGÖR, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s.140.
- ²³ İ.Zeki EYÜBOĞLU, **Anadolu Uygarlığı**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 126.
- ²⁴ Sıdıka BULDUK, "Mutfak Kültürünün ve Türk Mutfakının Tarihî Gelişimi", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 420, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998, s. 223.
- ²⁵ Emine KARPUZ, **Anadolu'da Türk Mutfak Mimarisi ve Maden Kullanım Eşyaları (18-20. Yüzyıl)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996, s. 9.
- ²⁶ B. ÖGEL, A.g.e., s. 37-39.
- ²⁷ Sıdıka BULDUK, A.g.e., s. 225. ;Rudolf Naumann'ın eski Anadolu Mimarlığı adlı eserinde Troya ve Yortan'dan bilinen "Batı Anadolu Topluluğu" buluntuları incelenirken, burada yer alan evlerden "Her odada ocak ve fırın vardır." şeklinde bahsedilir.(Bkz. Rudolf NAUMANN, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Çeviren: Beral Marda, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 357.)

- ²⁸ Sıdıka BULDUK, A.g.e., s. 225.
- ²⁹ Doğan KUBAN, **Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 230.
- ³⁰ Ülkü ALTINOLUK, A.g.e., s. 4.
- ³¹ Doğan KUBAN, A.g.e., s. 231.
- ³² Ayda AREL, A.g.e., s. 40.
- ³³ İsmail Lütfü EROL, “Kahramanmaraş ve Gaziantep’teki Geleneksel Evler”, **Anadolu Sanat Dergisi**, Sayı: 1, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1993, s. 115.
- ³⁴ Mustafa İNCESAKAL, “Kayseri Evleri”, **Türk Mimarisi Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1991, s. 104.
- ³⁵ Osman KADEMOĞLU, “Şarkışla Yöresinde Orta Bacalı Evler”, **I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C: 5, Akın Matbaası, Ankara, 1977, s. 171-172.
- ³⁶ Osman KADEMOĞLU, A.g.e., s. 173-174-175.
- ³⁷ B. ÖGEL, A.g.e., s. 39.
- ³⁸ Perihan BALCI, “Türk Evini Koruma Konusunda Uygulanacak Yöntemler”, **Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1991, s. 32.
- ³⁹ E.Uğur YÜKSEL, “Bitlis Köy Evleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C:5, Akın Matbaası, Ankara, s. 260.
- ⁴⁰ Bahaeddin ÖGEL, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C:4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 71.
- ⁴¹ E.Uğur YÜKSEL, A.g.e., s. 260.
- ⁴² A.Muhtar KÜÇÜKKÖMÜRCÜ, “Balaban’da Bir Ev”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C:5, Akın Matbaası, Ankara, 1977, s. 183-184.
- ⁴³ B.ÖGEL, A.g.e., C: 3, s. 41-43.
- ⁴⁴ D. KUBAN, A.g.e., s. 232-234.

KAYNAKÇA

1. ALTINOLUK, Ülkü, **İlgi Dergisi: 54**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1989.
2. ALTINOLUK, Ülkü, **İlgi Dergisi: 56**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1989.
3. AREL, Ayda, **Sky Life Dergisi: 152**, Hürriyet Ofset Basımevi, İstanbul, 1995.
4. BALCI, Perihan, **Türkiyemiz Dergisi: 32**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1980.
5. BALCI, Perihan, **Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1991.
6. BAŞKAN, Seyfi, **Türkiyemiz Dergisi: 50**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1987.
7. BÖLÜKBAŞI, A. Esra, **Art Decor Dergisi: 38**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1996.
8. BULDUK, Sıdıka, **Türk Kültürü Dergisi: 420**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998.
9. DİYARBEKİRLİ, Nejat, **Hun Sanatı Yaşayışları ve Genel Kültürü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
10. EROL, İ. Lütfü, **Anadolu Sanat Dergisi: 1**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1993.
11. EYÜBOĞLU, İ. Zeki, **Anadolu Uygarlığı**, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

12. GÜNGÖR, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.
13. İNCESAKAL, Mustafa, **Türk Halk Mimarisi Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1991.
14. KADEMOĞLU, Osman, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: 5, Akın Matbaası, Ankara, 1977.
15. KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988.
16. KARAMAĞARALI, Beyhan, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: 5, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1987.
17. KARPUZ, Emine, **Anadolu'da Türk Mutfak Mimarisi ve Maden Kullanım Eşyaları (18. ve 19. Yüzyıl)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1996.
18. KUBAN, Doğan, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.
19. KUTLU, M. Muhtar, **Milli Folklor Dergisi: 14**, Feryal Matbaası, Ankara, 1992.
20. KÜÇÜKKÖMÜRCÜ, Muhtar, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: 5, Akın Matbaası, 1977.
21. NAUMANN, Rudolf, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Çeviren: Beral Madra, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
22. ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
23. ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
24. YÜKSEL, E. Uğur, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt: 5, Akın Matbaası, 1977.